

**БІЛЬШОВИЦЬКИЙ НАСТУП НА РІЗНІ РЕЛІГІЙНІ КОНФЕСІЇ НА ПОДІЛЛІ
НА ПОЧАТКУ 1920-Х РР.**

У статті досліджено партійно-державну політику щодо релігії, церкви та віруючих різних конфесій в Україні, зокрема, і на Поділлі на початку 20-х рр. XX ст. Автор показує функціонування політичного механізму здійснення релігійної політики, характер церковно-державних відносин і механізми їх функціонування в цей період.

Ключові слова: Поділля, більшовицька влада, церква, церковні цінності, релігія, релігійні конфесії.

На сучасному етапі формування демократичної правової держави особливої актуальності набуває налагодження партнерських взаємовідносин між державою і церквою заради соціального, культурного і духовного піднесення українського суспільства. Стан відносин держави і церкви віддзеркалює ті перетворення, які відбуваються в державі. Розуміння суті сучасних відносин держави і релігійних організацій актуалізує вивчення досвіду попередніх періодів, зокрема періоду 1920-х років. Це визначається схожістю процесів трансформації суспільства, складністю кількісних та якісних характеристик релігійного середовища, і як наслідок, потребою значних змін в системі державно-конфесійних відносин. Тому для сучасної історичної науки важливим є вивчення недостатньо досліджених сторінок вітчизняної історії, однією з яких є вивчення переслідувань різних церковно-релігійних конфесій у 1920-х роках, коли чітко окреслилися основні моделі взаємовідносин між державою і релігією на наступні роки, аж до розпаду СРСР.

Питання взаємовідносин між владою і релігією знайшли певне відображення в історичній літературі. Проте у радянський період у дослідженнях була переважаючою негативна оцінка ролі церкви у житті держави і суспільства. Дослідження були поверховими, висновки обґрунтовані цитатами з праць керівників партії і декретами радянської влади [1].

Окремі аспекти державно-церковного життя 1920-х років розглядалися в загальних працях сучасних істориків, присвячених дослідженню політичних репресій і механізму впровадження політики терору, у яких провідною є думка, що справжні механізми політики державної влади щодо представників релігійної ідеології формувалися у ДПУ та у відділах НКВС [2]. Автори спеціальних праць намагаються з наукових позицій висвітлювати релігійні процеси у 1920-х роках [3]. Певний внесок у дослідження цієї проблеми зробили подільські історики. Загальним наслідком їхніх праць є недостатній показ переслідування радянською владою різних релігійних конфесій і громад у зазначений період. Домінуючою серед них до останнього часу залишалася православна церква [4].

Метою означеної статті є висвітлення ставлення радянської влади до різних релігійних конфесій в контексті радянської антирелігійної політики в Україні, в тому числі, й на Поділлі в першій половині 20-х рр. XX ст.

Політика більшовиків по відношенню до церкви була негативною з самого початку приходу більшовиків до влади. Зі встановленням більшовицького режиму було зруйновано стару систему державно-церковних відносин, яка ґрунтувалася на чіткій моделі державного контролю над релігійним життям. Церква фактично втратила державну економічну підтримку й змушена була самоорганізуватися, поступово позбуваючись й інших ознак державного впливу. Проте більшовицька модель державно-церковних відносин, яка вже з перших кроків нової влади почала активно впроваджуватися у життя, на багато десятиліть визначила весь драматизм і гостроту вирішення цих питань.

Зі встановленням радянської влади на Поділлі формування та налагодження діяльності системи державного контролю за релігійними інституціями відбувалося одночасно з організацією функціонування партійних структур та органів державного управління. Особливо гостро складалися відносини між владою і різними релігійними конфесіями у регіоні. Адже Подільський регіон був поліетнічним, з різними формами віросповідання, який став своєрідним експериментальним майданчиком антирелігійного наступу. На початок 1921 р. тут мешкало 2 174 313 українців, 360 730 євреїв, 98 422 росіян, 71 260 поляків, 20 565 представників інших національностей. Українці становили переважну більшість сільського населення. Євреї мешкали переважно в містах. Поляки та росіяни проживали здебільшого у сільській місцевості. Найбільше поляків налічувалося у Проскурівському (6,6% населення), Вінницькому (5,3%) та Кам'янець-Подільському (2,85) повітах. Росіяни мешкали переважно у Вінницькому (8,6% населення), Кам'янець-Подільському (4,8%), Жмеринському (4,8%) та Летичівському (3,8%) повітах [5, арк. 21-23]. Наявність різних етнічних спільнот надавала можливість режиму відпрацювати механізми щодо уніфікації релігійного життя з його подальшим припиненням.

Релігійна політика місцевих органів влади відбувалася у прямій взаємодії і взаємозалежності з загальнодержавною. Українське законодавство, декларуючи свободу совісті та відокремлення церкви від держави, фактично руйнувало церковну організацію. Саме впродовж 1920-х років було створено такі юридичні механізми, які надавали можливість державі істотно обмежувати чи й навіть припиняти діяльність різних релігійних об'єднань відповідно до змін політичного курсу. Партійні пріоритети у сфері релігійного життя базувалися на ідеологічних принципах, які виходили з необхідності безкомпромісної і безперервної боротьби з релігією в усіх, навіть прихованих її виявах. Планомірний наступ на релігію і церкву був започаткований у березні 1919 р на VIII з'їзді РКП(б), де однією із головних тез було те, що «партія прагне повного зруйнування зв'язку між експлуаторськими класами і організацією релігійної пропаганди, сприяючи фактичному звільненню трудящих мас від релігійних забобів...» [6, с.218].

Вирішення поставлених політичних завдань мало здійснюватися шляхом тісного поєднання антирелігійної пропаганди з активними діями більшовицької держави. Вже з початку 1920-х років директиви ЦК РКП(б) наголошували на необхідності прямого втручання державних органів у релігійні питання [7, 114-116]. З метою планування, організації та контролю за виконанням заходів антицерковної політики у 1922 р. було утворено антирелігійний орган при ЦК ВКП(б) – Комісію у справі проведення відокремлення церкви від держави. Саме її таємні циркуляри були покладені в основу рішень місцевих та державних органів щодо розколу церков, розвалу релігійних громад, боротьби з релігійним підпіллям, проведення кампанії з вилучення церковних цінностей тощо. Природно, передусім постраждала від такої політики православна церква.

Система органів державного нагляду за релігійними православними організаціями на Поділлі формувалася впродовж першої половини 1920-х років. На рівні губернії та повітів цими питаннями займалися спеціальні ліквідаційні підвідділи або комісії (ліквідкоми). Практичну реалізацію зазначеної політики забезпечували бюро юстиції місцевих рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Уже 9 серпня 1921 р. президія Подільського губвиконкому доручила йому виробити детальну інструкцію з цього питання. Насамперед, створили губернські і повітові комісії з відокремлення церкви від держави (ліквідкоми). Одночасно проводився опис майна храмів, костелів, синагог, мечетей, вилучалися метричні книги, заборонялося здійснювати реєстрацію актів громадянського стану. Особливим циркуляром губернський ліквідком вимагав негайно подати в місцеві комісії печатки, штампи та бланки релігійних громад і установ. Заборонялося їхнє подальше використання з будь-якою метою. Естафету боротьби з церквою перейняв відділ культів НКВС УСРР, територіальні структури якого існували при адмінвідділах окрвиконкомів.

Ведучи наступ проти релігії в цілому, політичне керівництво основну мету вбачало в посиленні розбрату в церковному середовищі шляхом зіштовхування між собою різних релігійних об'єднань. Крім того, влада започаткувала економічний тиск на церкву (вилучення майна, будівель, непомірне оподаткування громад та духовенства), проведення масових антицерковних кампаній (вилучення церковних цінностей, ліквідація «церков і церковних чудес»), застосування практики масових політичних репресій та придушення опору духовенства силовими методами, масове закриття храмів та інших культових споруд, позбавлення духовенства виборчих прав, поширення антирелігійної пропаганди тощо [8, с. 40].

Для ліквідації впливу церкви на маси більшовицька влада використовувала усі доступні для неї засоби і можливості. Фактично знищивши до середини 20-х років церкву як політичного опонента одночасно було позбавлено її матеріальної бази. Було знайдено і привід – голод 1921-1922 років, який, до речі, був спричинений не лише посухою, а й політикою «воєнного комунізму» в роки громадянської війни. У січні 1922 р. Президія ВЦВК прийняла постанову «Про ліквідацію церковного майна, згідно з якою розпочалося масове пограбування церковних цінностей» [9, с. 39].

Запопадливо реалізуючи волю правлячої партії, до літа 1922 р. в Подільській губернії було вилучено, зокрема, 129 пудів срібла, 35 пудів золота та інших цінностей. Було пограбовано 1048 церков, 81 костол, 188 синагог, 21 монастир. 3 повітів найбільше постраждали від пограбування владою: Ольгопільський (16 пудів срібла і 7 пудів золота), Ямпільський (14 пудів срібла, 4 пуди золота) і Кам'янецький (12 пудів срібла). Це, природно, викликало протест як з боку церковників, так і з боку віруючих. Протягом кількох місяців на Поділлі відбулося сотні зіткнень віруючих з загонами, які здійснювали ревізії. Влада вирішила використати ці події для нанесення церкві непоправного остаточного удару. У травні-червні 1922 р. у Вінниці та інших містах були організовані гучні судові процеси, під час яких ряд відомих церковних діячів отримали смертні вироки по звинуваченні у контрреволюційній діяльності [10, с.102].

Пограбування церков підштовхнуло владу до закриття храмів. Так, 7 червня 1923 р. президія Гайсинського окрвиконкому ухвалила закрити Дашевську домову каплицю князя Четвертинського. Впродовж червня громада чинила опір нищенню історичної пам'ятки, але не

встояла. Закриття каплиці у вересні схвалив губліквідком Поділля, а в січні 1924 р. – НКВС. Спроби віруючих оскаржувати рішення про закриття храмів результатів не давали. Так, в жовтні 1923 р. в м. Жмеринка Вінницької округи закрили синагогу «Старий Бес-Гамедреш» і передали її робітничому клубу, понад 200 прихожан звернулося зі скаргою до губліквідкомісії. Але отримали відмову на тій підставі, що в «місті вже є 6 синагог, а робітничий клуб – один» [11, с. 341].

Одним з напрямків антирелігійного курсу більшовицької влади була боротьба проти монастирів як осередків духовних традицій. Для цього використовувалися найрізноманітніші методи. Так, на початку 1923 р. було ліквідовано Головчинецький Преображенський монастир у Летичівському повіті. На його матеріальній базі створили дитячу колонію. У Браїлові у Троїцькому жіночому монастирі на початку 1924 р. більшу частину будинку віддали дивізіону 96 територіальної дивізії [11, с. 350].

Характерною рисою політики щодо церкви в роки непу було здійснення постійного моніторингу конфесійної ситуації та розпалювання ворожнечі між конфесіями та всередині них. Особливо активно підривною роботу проти різних конфесій здійснювало ДПУ. Механізм роботи розкривають доповіді «Про церковне життя на Поділлі», в якій зазначалося, що найбільший вплив у церковному житті Поділля мають дві течії – автокефальна та екзархична (єпископці або тихонівці). Вказувалося, що на чолі екзархичної течії стояв єпископ Пимен, який постійно проживав у Кам'янці, у Вінниці – архієрей Амвросій. Радикальним кроком у боротьбі проти єпископської церкви стала організація груп «Живої Церкви». Під пильним оком ДПУ перебувала й УАПЦ. Автокефальний рух вважали таким, що мав «шовіністично-петлюрівське забарвлення і швидко поширювався в краї, «населення якого винятково шовіністично налаштоване». Тому до складу губернської церковної ради - керівного органу УАПЦ на Поділлі – ввели інформаторів та сексотів, які майже повністю розвалили її роботу [12, арк. 4]. Щільність опіки церкви органами ДПУ постійно посилювалася. Відтак, інформація про стан церковного життя ставала повнішою. Зокрема, характеризуючи його в 1923 р., губвідділ ДПУ виділяв уже чотири провідних церковних угруповання, які постійно ворогували між собою. Найбільшою та найворожішою конфесією вважали екзархістів (тихонівців), які мали 1013 церковних громад із 1300 зареєстрованих в регіоні. УАПЦ нараховувала 200 громад, обновленська церква – 25 громад. Автокефальний рух, на радість ДПУ, в 1923 р. розколовся на УАПЦ і УПАЦ й перебував в стані «прихованої тихої боротьби», між новим очільником губернської церковної ради єпископом Кротевичем та прихильниками митрополита Липківського. Та влада всіма способами підтримувала уособлений УПАЦ обновленський рух серед автокефалістів, що дозволило Кротевичу провести у березні 1924 р. губернський з'їзд, на якому його обрали архієпископом [13, арк. 14, 25, 33].

Особливо непокоїла більшовиків значна кількість серед подолян етнічних поляків, яких вони розглядали як потенційних агентів «панської Польщі». Адже поляки традиційно відзначалися відданістю костелу, шанували священників і прислухалися до їхньої думки. Слід зауважити, що в перші роки радянського режиму вплив Римо-католицької церкви на населення Поділля значно зріс. Сприяло цьому й падіння авторитету Руської Православної церкви серед населення регіону внаслідок численних розколів. Міжконфесійна боротьба між «тихонівською церквою», УАПЦ, ДХЦ та іншими православними конфесіями й відгалуженнями компрометувала Православну церкву в очах населення. У той же час католицька Церква продовжувала зберігати монолітність та довіру з боку парафіян. Це спричинило зростання кількості «українців-католиків» у Подільській губернії. За офіційними даними, станом на листопад 1924 р. у Подільській губернії було понад 302 тис. католиків. Із них лише 87 тис. (28,8%) вважали себе етнічними поляками, решта – належали до українців [14, с.74]. У березні 1923 р. повіткоми КП(б)У розгорнули підготовчу роботу з проведення антирелігійної кампанії серед польського населення. Про настрої селян-католиків свідчить звіт комісії НКВС і ЦК національних меншин, які восени 1925 р. працювали на Поділлі і доповіли про підсумки на засіданні Польбюро ЦК КП(б)У 25 січня 1925 р. У звіті наголошувалося на значному впливі ксьондзів, діяльність яких носить явно виражений політичний характер [15, арк. 77]. Добре розуміючи роль ксьондзів, радянська влада постійно намагалася їх дискредитувати різноманітними звинуваченнями, а саме: незаконне зберігання зброї, контрабанда, шпигунство, опір владі при виселенні з будинку тощо. За ці «злочини» їх заарештовували, тримали деякий час у в'язниці та згодом відпускали. Метою було змусити зректися віри та скласти сан священника або схилити до співпраці з ДПУ. Окремі священники давали згоду на співпрацю, але сану не зрікалися. Тому ДПУ продовжувало наполегливо шукати відступників. Так, у січні 1927 р. зрікся сану ксьондз Проскурівського костелу Євген Перкович. Він виявився єдиним ксьондзом-відступником на території України [16, с. 418].

Наступним «досягненням» ДПУ стала організація підписання «Декларації римсько-католицького духовенства Поділля». Для цього ксьондзів Сігізмунда Квасневського, Казимира Нановського, Станіслава Ганського та Альберта Кобця по кілька місяців тримали у в'язниці, аж поки ті не згодилися поставити підпис під декларацією в обмін на своє звільнення. А от настоятель Вінницького костельу, найавторитетніший на Поділлі прелат Ян Левинський,

відмовився підписувати дану декларацію [11, с. 359]. Добре продуманими діями держава руйнувала сталий церковний устрій римо-католицької церкви, прагнула позбавити церкву суспільного впливу, фізично знищивши не лише костели та духовенство, але й підкоривши свідомість її віруючих.

Подібну антирелігійну політику проводила радянська влада і до єврейського населення, яке компактно проживало на Поділлі. Традиційно склалося, що синагоги були місцем, де представники общини могли зустрічатися і обговорювати різні питання. Наприклад, збереглися дані, що прихожани Копайгородських синагог скаржилися на антисемітизм у їх середовищі та непосильні податки з боку місцевої влади [17, арк. 146, 147]. Звичайно радянська влада не могла цього терпіти. Уже на початку 1920-х років за ініціативою євсекцій почалися конфіскації приміщень синагог та молитовних будинків, що викликало активний опір віруючих. У зв'язку з тим, що на території республіки у 1920 р. налічувалося 72 синагоги і 483 єврейських молитовних будинки, ця робота проводилася протягом кількох років у умовах активного опору та протестів віруючих [18, с. 134]. Отже, важливою частиною політики щодо єврейської політики стало поступове зменшення кількості вже існуючих синагог. Початок цієї кампанії відноситься до 1921-1922 рр. і вона проводилася під прикриттям відповіді на «звернення» трудящих стосовно закриття тих чи інших будинків єврейського релігійного культу.

Уже на початку 1920-х рр. розпочалася передача синагог під клуби, школи та інші радянські установи [19, арк. 182]. Радянська влада полюбила продемонструвати, що вона діє від імені народу. Тому її представники організовували колективні листи від імені трудящих євреїв з проханням закрити ту чи іншу синагогу. Проте, існував і опір віруючих. Так, у Тульчині у 1923 р. вчитель відкрито виступав на захист релігійних обрядів і був негайно звільнений [20, арк. 6]. У цей час починають створювати «осередки безбожників», проводити антирелігійні збори та конференції. Випускали стінгазети, агітували працювати у свята, проводили публічні відречення від релігії у газетах та по радіо. Особливо активізувалася боротьба з релігією у дні головних релігійних свят – Рош ха-Шана та Песах. Всі єврейські свята та традиції вважалися проявами релігії та переслідувались. У 1924 р. було впроваджено тотальний контроль над діями релігійних організацій та рабинами [21, с. 130]. В органах влади і ОДПУ утворювалися спеціальні комісії, які відповідали за кураторство над окремими синагогами, громадськими організаціями. Тиск влади на релігійні установи примушував віруючих євреїв до різного роду «прилаштувань» до ситуації. Так, у деяких містечках краю релігійним школам – хедерам – було присвоєно ім'я В.І. Леніна та М.Я. Свердлова. Але держава продовжувала наступ. Вже до 1929 р. перед євсекціями було поставлено завдання остаточно розправитися з синагогами. Це давало свої результати. Вже з середини 1920-х років молодь практично перестала відвідувати синагоги, і більшість синагог краю припинили своє існування.

Не в кращому становищі, ніж православна, католицька та єврейська віра, опинилися протестантські релігійні громади. Базуючись на духовних традиціях українського народу, протестантське середовище, основну частину якого складали баптисти, все більше прагнуло до релігійного самовизначення. Проте, починаючи з середини 20-х років, радянська влада розпочала запекле переслідування не лише баптистів, але й адвентистів сьомого дня, християн євангельської віри, менонітів та інших протестантських громад. Будь-які її спроби існувати в суспільстві легально і відкрито відправляти свої релігійні потреби завершилися повною поразкою [22, с. 16]. Встановлювався жорсткий контроль місцевої влади за все ще існуючими громадами. У жовтні 1929 р. Вінницький обком КП(б)У у листі місцевим партійним комітетам «Про стан сектантства на Вінниччині», вказував, що «парторганізації на ділянках антирелігійної роботи повинні зосередити свою увагу на боротьбі з сектантством. Виявлення й вивчення сектантського руху по районах і селах округи, викривання контрреволюційної суті сектантських груп, їх ватажків і провідників повинно знайти своє відображення у всій масовій політичній роботі» [23, арк. 566]. Переважна більшість протестантських громад розпускались, а їх керівники переслідувались. Порушуючи права віруючих на свободу совісті, більшовицька влада проводила політику нищення релігії та примусової атеїзації населення, що ускладнювало взаємини між державою та протестантськими громадами на наступні десятиріччя.

Аналіз політики щодо церкви на Поділлі дозволяє зробити загальний висновок про те, що нова влада упродовж 1920-х рр. планомірно вела атеїстичний наступ проти різних релігійних конфесій і досягла в цій боротьбі вирішальних успіхів. Наступальна безбожна політика радянського режиму щодо релігійних конфесій поставила релігійне життя в Україні, особливо на Поділлі, на межу зникнення. На середину 1920-х років влада закріпила за собою монополію на духовне життя суспільства і приступила до реалізації завдання створення «нової людини» і «нової соціалістичної інтелігенції». Одним з негативних наслідків антирелігійної кампанії стала втрата багатьох безцінних пам'яток релігійної культури світового значення, що привело за собою втрату більш значну – дегуманізацію суспільства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Сухоплієв І. Изъятие церковных ценностей / И. Сухоплієв // Агитпропаганда. – 1922. - №4-5. – С. 84-90; Гидулянов П. Церковные колокола на службе магии и царизма /Фактический материал/ П. Гидулянов. – Изд. 2 –е. М.: Атеист, 1929. – 82 с.; Зарин П. Политическая маскировка религиозных организаций / П. Зорин. – М., 1934. – 107 с.; Лебедев А. Великая Октябрьская социалистическая революция и церковь/ А. Лебедев. – Сталинград: Обл. кн.-во, 1940. – 78 с.; Грекулов Е. Как российское духовенство душило печать/ Е. Грекулов. – М: Издат. АН СССР, 1950.- 28 с.; Куроедов В. Религия и церковь в советском государстве/ В. Куроедов. – М.: Политиздат, 1984. - 216 с.; Плаксин р. Тихоновщина и ее крах: Позиция православной церкви в период Великой Октябрьской революции и гражданской войны / Р. Плаксин. – Л.: Лениздат, 1987. - 208 с.; Корзун М. Русская православная церковь 1917-1945 гг. Изменения социально-политической ориентации и научная несостоятельность вероучения / М. Корзун. – Минск: Беларусь, 1987. – 111 с.
2. Кульчицкий С.В. Комунизм в Україні: перше десятиліття (1919-1928) / С.В. Кульчицкий. – К.: Основи, 1996. – 396 с.; Шаповал Ю. І. У ті трагічні роки: Сталінізм на Україні / Ю.І. Шаповал. – К.: Політвидав України, 1990. – 143 с. Подкур Р.Ю. Інформаційно-аналітичні матеріали колишніх спецслужб як джерело до вивчення релігійних процесів на Поділлі 20-30-х рр. XX ст./ Р.Ю. Подкур // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. – К.: [Б.в.], 1998. – Вип. 3. – С. 197-208; Ченцов В.В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки./ В.В. Ченцов. – К.: Б.в., 1999. – 482 с.
3. Пашенко В.О. Держава і православ'я в Україні: 20-30-ті роки XX ст. / В.О. Пашенко, Центр пам'яткознавства НАН України, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури (УТОПІК). – К.: Б.в., 1993. – 188 с.; Рубльов Н. Невідома ділянка «антирелігійного фронту»: боротьба владних структур УСРР проти римо-католицької церкви. 1920-ті роки / Н. Рубльов // 3 архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 1998. - №1,2 – С. 228-243; Ігнатуша О.М. Антирелігійні кампанії 1920-1930-х рр. / О. М. Ігнатуша // Історія релігії в Україні. Праці XI Міжнародної наукової конференції (Львів, 16-19 травня, 2001 р.). – Кн.1. – Львів, 2001. – С. 211-216; Історія та сучасні виклики непокараних злочинів радянського тоталітаризму проти церкви: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Дніпропетровськ: Видавництво «Пороги». – 2015. – 364 с.; Щербань М.В. Відносини радянської влади і російської православної церкви в Україні в контексті формування тоталітарного режиму (1917-1930 рр.). / М.В. Щербань. – Чернівці: Б.в., 2015. – 268 с.
4. Григорчук П.С. Влада і православна церква на Поділлі в першій половині 20-х років XX ст./ П.С. Григорчук // Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне. – Вінниця, 2008. – С. 100-103; Зінько Ю.А., Зінько О.В. Релігійна ситуація на Вінниччині у 20-х-30-х роках XX ст. / Ю.А. Зінько, О.В. Зінько // Поділля у контексті української історії. – Вінниця, 2001. – С. 229-232; Семотюк О.П. Українська православна церква: історія нищення / О.П. Семотюк // Вінниччина: Минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2007. – С. 342-347; Слободянюк Е.П. Нищення монастирів Поділля (20-30-і роки XX ст.) / Е.П. Слободянюк // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження. – Хмельницький, 1995. – С. 217-219; Зінько Ю. А. Політика радянської держави щодо протестантських релігійних громад в Україні у 20-30-х рр. XX ст. / Ю. А. Зінько // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Випуск 1. – Вінниця, 2003. – С. 14-17; Нестеренко В.А. Злочин проти розуму і совісті: репресії сталінізму проти української інтелігенції та церкви на Поділлі (нарис) / В.А. Нестеренко. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006». – 2013. – 104 с.; Кузьмінець Н.П. Влада і православна церква на Поділлі в першій половині 20-х рр. XX ст. / Н.П. Кузьмінець //Збірник матеріалів науково-теоретичної конференції «Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне. До 1020- ліття хрещення Русі та 250-річчя Вінницького кафедрального Спасо-Преображенського собору. – Вінниця, 2008. – С. 100-103.
5. ДАВО, ф. Р-925, оп.2, спр. 382.
6. Войналович В. А. Етноконфесійні об'єднання в політико-ідеологічному конструкті радянської тоталітарної системи 1920-х – 1930-х рр: наслідки для Донбасу / В. А. Войналович // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. – 2014. – Вип. 4-5 (72-73). – С. 216-245.
7. Про релігію і атеїзм. Збірник документів і матеріалів. 2-ге вид., доп.– К.: Політвидав України, 1973. – 258 с.
8. Киридон. А. Протистояння: більшовицька влада та церква (1917-1930-ті рр.). / А. Киридон // Історія та сучасні виклики непокараних злочинів радянського тоталітаризму проти церкви: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Дніпропетровськ: Видавництво «Пороги». – 2015. – С. 31-43.

9. Пащенко В.О. Свобода совісті в Україні. Міфи і факти 20-30-тих років. / В.О. Пащенко. – К.: Б.в., 1994. – с. 250.
10. Григорчук П.С. Влада і православна церква на Поділлі в першій половині 20-х років XX ст./ П.С. Григорчук // Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне. – Вінниця, 2008. – С. 100-103.
11. Олійник М.П. Поділля в роки нової економічної політики: політичні, соціально-економічні та культурно-духовні процеси (1921-1928). – Кам'янець-Подільський, 2015. – 546 с.
12. ДАВО, ф. 1, оп. 1, спр. 490.
13. ДАВО, ф. 1, Оп. 1, спр. 495.
14. Тітова Н. До проблеми «українців-католиків» на Поділлі у 1920-1930-х рр. /Н. Тітова // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – 2008. – Вип. 35. – С. 66-86.
15. ДАВО, ф. 301, оп. 1, спр. 130.
16. Біографії римо-католицьких священників, репресованих радянською владою // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2003. - №2. – С. 374-438.
17. ДАВО, ф. Р-925, оп. 8, спр. 55.
18. Козерод О.В. Євреї України в період нової економічної політики: 1921-1929 рр. / О.В.Козерод. – К.: СПД Савчина, 2003. – 313 с.
19. ДАВО, ф. Р-254, оп. 1, спр. 91.
20. ДАВО, ф. Р-847, оп. 1, спр. 557.
21. Крічкер О.Ю. Боротьба радянської влади за витіснення релігійної свідомості з традиційного життя єврейських громад у 1920-х рр.. (на прикладі містечок Правобережної України)/ О.Ю. Крічкер// Гілея: Науковий вісник. Збірник наукових праць. – Вип. 48 (№6). – 2011. – С. 127-133.
22. Зінко Ю.А. Політика радянської держави щодо протестантських релігійних громад в Україні у 20-30-х рр. XX ст./ Ю.А. Зінко // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Випуск 1. – Вінниця, 2003. – С. 14-17.
23. ДАВО, ф. 43, оп. 1, спр. 71.

Kuzminets N.P. Bolshevik Attack on Different Religious Denominations in Podillya in the early 1920s

The article studies the party and state politics regarding the Church and believers of different denominations in Ukraine including Podillya in the early 20-ies of XX century. The author shows the the political mechanisms of the religious policy, the nature of church and state relations and the mechanisms of their functioning during this period.

Keywords: Podillya, the Bolshevik authority, church, church values, religion, religious denominations.

Кузьминец Н.П. Наступление большевиков на разные религиозные конфессии на Подолье в начале 1920-х гг.

В статье исследуется партийно-государственная политика, которая касается церкви и верующих разных конфессий в Украине, в том числе и на Подолье в начале 20-х годов XX века. Автор показывает функционирование политического механизма проведения религиозной политики, характер церковно-государственных отношений и механизмы их функционирования в этот период.

Ключевые слова: Подолье, власть большевиков, церковь, церковные ценности, религия, религиозные конфессии.

Статтю подано до редколегії 4.01.2017 р.

УДК 94 (477.44=162.1) «192»

А. В. Войнаровський, І. В. Мазур

ПОЛЬСЬКА ГРОМАДА ПОДІЛЛЯ 1920-Х РР. В УМОВАХ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ПОЛІТИКИ «КОРЕНІЗАЦІЇ»

У статті здійснено спробу аналізу справжньої сутності більшовицької політики коренізації здійснюваної в СРСР, та її специфіку на теренах радянського Поділля у 1920 – х роках по відношенню до польської спільноти краю. Висвітлено декларативність гасел та спроби реалізувати дійсні наміри, у статті розкривається як через утворювані комуністичними органами влади польські національні засоби масової інформації, освітні та культурні заклади здійснювалося фальшування інформації, робилися спроби насадження радянських ідеологічних штампів. Головна увага зосереджена на динаміці громадських настроїв польської спільноти.